

TASVIR VA TALQIN YANGILANISHLARI

Aminboyeva Saida

Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli o'zbek yozuvchisi Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" va "Ozod" romanlari obyekt qilib olingan bo'lib, asarlardagi obrazlar va ularning ruhiyati tasviridagi o'ziga xosliklar, shuningdek, talqindagi yangilanishlar haqida bir qancha fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: roman, badiiy tasvir, talqin, nutq, nutq individualligi, obraz, qahramon, xarakter, personaj, diolog, monolog.

Mustaqillik yillari arafasida o'zbek adabiyotida jiddiy o'zgarishlar vujudga keldi. O'zbek millatining fikrlash tarzida, olamni estetik idrok etish, va tasvirlash maromida tub evrilishlar yuz berganligi barchaga ma'lum. Bu xususiyatni roman janrining taraqqiyotda ham kuzatish mumkin. Istiqlol davri adabiyoti shaxsni o'zlikni anglash yo'lidagi turfa xil holatlarni ramziy, majoziy, tasvir orqali aks ettirmoqda. Istiqlolga erishganimizdan keyin yaratilgan ko'pgina asarlardan oliy rutbaga ko'tarilgan, dunyo yaralishining sababi, adoqsiz ilohiy nur bilan yo'g'rilgan inson ruhiyatidagi o'zgarishlarni asar sujetiga singirdi. Bu davr adabiyoti mavzu nuqtai nazaridan ham, badiiy tasvir tamoyillari jihatidan ham biror qolipga solinmagan, tabiiy ravishda taraqqiy qilayotgan estetik hodisa sifatida namoyon bo'ldi. Bu esa badiiy adabiyot uchun hayot haqiqatini ko'rsatish bilan bir qatorda inson ruhiy olamidagi ma'naviy evrilishlarni, turfa xil ziddiyatli holatlarni tasvirladi. Insonni har tomonlama talqin etar ekan, har xil insonni xilma – xil yo'sinda badiiy tadqiq etish mumkin ekanligi asoslandi. Odamni faqat mehnat jarayonida emas, balki boshqa turfa xil holatlarda ko'rish va ko'rsatish imkoni borligi natijasida sodir bo'lmoqda. Istiqlol adabiyoti xilma – xil, turfa xil ohangdagi badiiy asarlarni maydonga keltirdi. Unda turli tuman ijobiy tajribalar qilish, turli "izm" lar izidan bora olish imkoniyati mavjudligi namoyon bo'ldi. Bu davr adabiyoti tipik odamni emas, balki alohida o'ziga xos va betakror odamni – tipni tasvir etmoqda. O'quvchi hammaga o'xshamagan, alohida odamni tushunish mobaynida o'zgani anglay boshladi. Bu esa o'zini tushunish sari qo'yilgan ilk qadamlardan biridir. Har bir shaxs yaratgan Allohni o'zini tushungan darajadagina taniydi. Badiiy adabiyotni ham kitobxon o'z tafakkur nuqtai nazaridan baholaydi va bu haqida so'z yuritadi. Istiqlol davri adabiyoti munosabatlar adabiyotiga, tuyg'ular, kechinmalar adabiyotiga aylanib bormoqda. Adabiyot davlatning emas, millatning ishi bo'lib qoldi. Adiblarning oldida badiiy tajribalar qilish, estetik maktablar yaratish, turli yo'nalishlarda ijod etish erkinligi paydo bo'ldi. Bu davr adabiyotida inson ruhiyati qatlamlarini badiiy tadqiq etuvchi, tekshiruvchi adabiyotga aylanib borayotganligi ham bu fikrlarni asoslaydi.

Bu yo`nalishda ijod qilayotgan, ruhiy to`lg`anishlari, hissiy kechinmalar tadqiqi bilan shug`ullanayotgan insonning o`zini, botiniy olamidagi ziddiyatlarni aks ettirish an`anasi ham yetakchilik qilmoqda.

Darhaqiqat, Isajon Sulton romanlarida ham badiiy – estetik talqinni o`ziga xos tarzda aks ettirilganligini kuzatamiz. Inson ruhiy olamini badiiy idrok etishning yangicha o`ziga xos talqini sifatida qayd etilmoqda. Adib romanlarida polifonik tasvir, ya`ni ko`p qirralilik, ko`p timsollilik, ko`p ovozlilik roman janrining yangi badiiy imkoniyatlari hamda insonning murakkab tabiatini badiiy talqin etish bilan izohlanmoqda. Polifonik badiiy talqin zamirida ko`p qatlamlilik, ko`p ovozlilik, ko`p ma`nolilik inson obrazini mukammalroq ochib berishga xizmat qilar ekan, tabiiyki, badiiy polifoniya nafaqat inson hayotining murakkabligini, balki roman janr imkoniyatlarini ham kengroq namoyon qiladi. Keying davr romanchiligiga xos bo`lgan bunday tasvir usuli jahon romanchilik an`analari va ijodiy imkoniyatlari ta`sirida taraqqiy etar ekan. Umumbashariy g`oyalar talqinida eng murakkab va mukammal badiiy talqin uslublarga murojaat etadi. Polifonik romanda sujet va kompozitsiya qurilishi, badiiy qahramon va unga nisbatan muallif munosabati, romanda g`oya talqini, muallif obrazi kabi badiiy unsurlarga an`anaviy romanlarga nisbatan o`ziga xos tarzda farqlanishi kuzatilmoqda.

Yozuvchi asarlari adabiyotshunoslar tomonidan yuqori baholanganligining asosiy sababi ramzlar falsafasi orqali odam va olamni tasvirlaganligi bilan ajralib turadi. Unda bitta jihat kishini o`yga toldiradi: inson qismatining biz bilmagan, ko`rmagan turfa taqdirlari bor ekanki, uni his qilib, quvonch-u tashvishi bilan «yonib-yashagan» adib talqinlari haqiqatdan ham umuminsoniy muammolarni haqqoniy yoritib bergan degan xulosaga kelamiz. Masalan, «Qatl uchun tepalikdan maxsus joy tayyorlab qo`yilgan, mahkumninig oyoqlariga, qo`llariga yelkasi aralash zil – zambil kishanlar urilgan bo`lib, zalvoridan juda qiynalib qadam tashlar, hansirab nafas olar, tevarakdagi odamlarning hazil – mazax aralash aytgan so`zlari qulog`iga goh kirib, goh eshitilmay qolar edi. Qizil dengizning chuchuk suvli oqimlari o`zaro bino bo`lgan oq bulut parchasi ana shu mahkumning boshi uzra soya tashlab kelayotgan edi. Mahkum – bir Muborak Kishi edi. Kim bilsin, balki hozir unga iloh farishtalari yordamga kelgan-u cho`yan kishanlarning og`irligini balki sezmayotgandir ham? Tevarakdagi olamon «Qani sening xudoying? Nega u senga madad bermayabdi?!» deb qichqirar va kular edi. Kulayotgan bu badbaxt olamon orasida bir etikdo`z ham bor edi»¹.

Yuqoridagi parchada noan`anaviy shakldagi obrazlar mavjud bo`lib, hayotni ramzlar orqali tasvirlab, ko`p ma`nolilik qatlamini olib kirgan. Mahkumning

¹ Isajon Sulton. Boqiy darbadar. – Toshkent, "O`zbekiston", 2011. 5-6-betlar.

oyoqlariga, qo'llariga urilgan kishanlar og'irligidan bazo'r qadam tashlar edi. Bu xususiyatlar xuddi oldindan bashorat qilganday taa'ssurot uyg'otadi. Etikdo'zning bolalik xotiralarini orqali ifodalangan tasvirlarda ham bu talqin xususiyatini kuzatamiz. Romandagi voqealar sil – silasi inson ichki olamidagi kurashlar natijasi sifatida yuzaga chiqqan. Asardagi barcha voqealar ramzlar asosida insonni tafakkur qilishga undaydi. Adabiyotshunos A. Rasulov “Akklar falsafasi” maqolasida quyidagi fikrlarni qayd qiladi: “Shakllar, qiyofalar, g'oyalar va obrazlar yaratilar ekan, tobora shiddatli tus olib borayotgan zamonaviy dunyo yana yangi ruhiy tayanvchga ehtiyoj tuya boshlagan edi. Badiiy asar xayol mahsuli, xayol esa kelajakda ro'y berishi mumkin bo'lgan voqea va hodisalarni oldindan jonlantirib ko'rish deganidir”².

Keyingi yillar romanchiligida inson tafakkuridagi evrilishlarni, hayotga yanada teranroq munosabatda bo'lishni, odam va olam haqidagi qarashlarni falsafiy tarzda aks ettirish yetakchilik qila boshladi. Asar syujeyidan o'rin olgan voqealar sil – silasida qahramonning ma'naviy olamini yoritilishi yetakchilik qiladi. Asardagi Etikdo'zning bolalik xotiralariga qaytishi ham bejiz emas. O'z o'tmishiga nazar solgan qahramon tafakkurdagi ziddiyatlarni yanada teranroq his eta boshlaydi. Asardagi quyidagi tasvirlarga e'tibor qarataylik: “- So'qmoqda biron ko'rindi, - dedi ayol kafti bilan ko'zini yorug'dan pana qilib. – Kim ekan – a? Ikkinchisi ham sinchiklab qaradi-da:

– Ozod ekan, - dedi.

– Yangilikni eshitdingizmi? Xotinlarning og'zida duv – duv gap: Oydin qizga baxt lolasini olib kelaman deb va'da berganmish.

– Ha-ya, Ozod ekan, - deb tasdiqladi unisi.

– Ha, eshitdim. Ammo hali yosh, novdaday o'spirin – ku, cho'qqilarga chiqa olarmikin? Rostini aytsam, to'yimizdan oldin akangiz ham menga va'da beruvdi. Shaxt bilan toqqa ketib, quppa – quruq qaytib keluvdi”³.

“Ozod” romanida qayd qilingan bu tasvirlar “Boqiy darbadar” romanidagi qahramon tasviriga o'xshab ketadi, ammo ular taqdiri bir – birini to'ldirib, hayot mantig'ini anglash jarayonidagi mulohazalari mohiyatan farq qiladi. Shuning uchun har ikki romandagi tasvirlar turli ramzlar orqali aks ettirilganligini kuzatamiz. Bolalik xotiralarini yodga olish “Boqiy darbadar”da ifodalangan bo'lsa, lola izlab chiqish, hayot mohiyatini anglash uchun kurashish “Ozod” romanida badiiy talqin etilganligini, adib ramzlar orqali hayotiy va inson tafakkuridagi muammolarni talqin etgan. “Boqiy darbadar” romanidagi Etikdo'z taqdiri o'quvchini mulohaza yuritishga undaydi. O'sha bolalik yillarini, unda yuz bergan voqealarini uzoq yillar unutib

² A. Rasulov. Akklar falsafasi. Ozod romaniga so'ngso'z. – Toshkent. “Sharq”, 2012. 406-bet.

³ Isajon Sulton. Ozod. – Toshkent, “Sharq”, 2012. 10-bet.

yubordi-yu, nimagadir, o`sha kuni, o`sha lahza yana botiniy olamda qayta tiklandi. Buning boisini o`zi ham anglay olmasdi.” – Siz kimsiz, ota? – deb so`radi bolakay. – Mening otim – Hazrat, - dedi chol. Vaqt soati kelib, gaplarimni hali yana eslaysan, bo`tam”⁴. Bu fikrlar yillar davomida xotirasidan ko`tarilgan bo`lsada, ammo keyinchalik yana yodga oladi. Buning sababini o`zi ham bilmasdi.

Xuddi nimadir ro`y berayotganday atrofga alanglab qaraydi, chunki bolaligida adir yonida qo`y boqib yurardi. Bu voqani ko`z o`ngida namoyon qilar ekan, hazratni bundan o`ttiz uch yil oldin uchratganini, u yolg`izoyoq yo`ldan hassasini tutganicha kelib, nay yasab o`tirgan bolaning oldiga keladi. Hazrat qarasaki, daraxt shoxlarida qora chumchuqlar turar, ular oddiy qushlardan farq qilib, na don-dun terar, na sayrar, na shoxdan – shoxga uchib, qo`nar, faqat kichkina sarg`ish ko`zlarini tikkancha nimanidir sabr – toqat bilan kutishardi. O`tmishga nazar solar ekan, o`z hayotining murakkab qirralarini anglashga intiladi: «- Bu chumchuqlar ko`pdan beri shu yerdami? – deb so`radi Hazrat. Bolakay yelka qisdi. – Hmm... bugun juma oying o`n uchinchi... – nimanidir o`ziga hisob – kitob qildi Hazrat. So`ng bolaga achinib qarab turdi-da: - O`g`lim gapimga diqqat bilan quloq sol, - dedi. – Oying o`n uchinchi kunida, juma kuni uchib keladigan qora chumchuqlar aslida mudhish va qattol bir qarg`ishning yukini olib keladilar. Shu gapimni zinhor yodingdan chiqarma»⁵. Ana shu voqeani yillar o`tib yodga olar ekan qalb qaridan qandaydir bezovtalik unga azob berayotganligini anglaydi. Oradan o`ttiz uch yil o`tib, nima uchun aynan shu damda bu voqealar nima uchun xayolida jonlanganligini anglay olmas edi, bundan ojizligini his qildi.

Ko`rinayaptiki, asar sujetidan o`rin olgan obrazlar tizimi, voqealar talqini zamin bilan, undagi real hayot bilan bog`langanligi bilan izohlanadi. Shu jihatdan roman tarkibidagi obrazlar o`z olami bilan kurashadi, ziddiyatlar to`lqini orqali ularning xarakteri yorqin aks etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Isajon Sulton. Boqiy darbadar. – Toshkent, “O`zbekiston”, 2011.
2. Isajon Sulton. Ozod. – Toshkent, “Sharq”, 2012.
3. Ulug`bek Hamdam. Yangilanish ehtiyoji. – Toshkent, “Fan”, 2007.
4. To`ychiyev U. O`zbek adabiyotida badiiylik. – Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2011.
5. Rasulov A. Akslar falsafasi. Ozod romaniga so`ngso`z. – Toshkent. “Sharq”, 2012.

⁴ Isajon Sulton. Boqiy darbadar. – Toshkent, “O`zbekiston”, 2011. 9-bet.

⁵ Isajon Sulton. Boqiy darbadar. – Toshkent, “O`zbekiston”, 2011. 8-bet.